

УДК 340.134:355/359 (477)

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.2.5>

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ КОДИФІКАЦІЇ ВІЙСЬКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА: ПОРІВНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Панько Володимир Миколайович,

orcid.org/0009-0004-9547-7967

полковник юстиції, ад'юнкт кафедри військового права
та правоохоронної діяльності
Національного університету оборони України

Стаття присвячена дослідженню концептуальних засад кодифікації військового законодавства України та Республіки Польщі, виокремлення внутрішньої структури кодифікаційних актів військового законодавства двох країн, визначення предмету їх правового регулювання, обсягу і змістовного наповнення правових приписів, визначення переваг і недоліків у нормотворчому процесі. У статті проведено порівняльно-правовий аналіз основних структурних елементів кодифікаційних актів військового законодавства України та Республіки Польщі. У статті висвітлено низку проблемних аспектів правового унормування військових правовідносин, які потребують правового регулювання під час кодифікації військового законодавства України, сформовано ключові напрямки його удосконалення, визначено генезу і загальні тенденції його подальшого розвитку. Наголошено на необхідності врахування у військовому законодавстві України сучасного, позитивного практичного досвіду нормотворчої роботи з питань кодифікації військового законодавства, яке було проведено у Республіці Польщі, яка є членом Північноатлантичного договору.

Особливу увагу у статті приділено аналізу сутності і змісту кодифікації військового законодавства на рівні нормативно-правового врегулювання і науково-прикладних розробок, наголошується на необхідності впровадження понятійно-категоріального апарату військового законодавства, нормативного визначення поняття «кодифікація військового законодавства» як способу систематизації військового законодавства. З урахуванням викладених проблемних аспектів і прогресивних наукових ідей, стаття також окреслює перспективи подальшого розвитку кодифікації військового законодавства в Україні. Проведений у статті порівняльно-правовий аналіз концептуальних засад побудови структури, складових елементів кодифікаційних актів військового законодавства України та Республіки Польщі сприятиме визначенню теоретико-правового обґрунтування для подальшої підготовки практичних рекомендацій (пропозицій) з питань кодифікації військового законодавства в Україні. У статті звертається увага на необхідності продовження наукового дослідження і глибокого вивчення провідного закордонного досвіду Республіки Польща з питань кодифікації військового законодавства, формуванні та впровадженні в Україні основних концептуальних засад у побудові кодифікаційного акту військового законодавства, чіткового визначення його предмету правового унормування, обсягу правовідносин і змістовного наповнення.

У статті відзначено, що основу військового законодавства України на законодавчому рівні складають 4 кодифікаційні акти (Статути Збройних Сил України), які регулюють лише окремі групи військових правовідносин з питань організації, несення військової служби, дисциплінарної відповідальності військовослужбовців.

За результатами порівняльно-правового аналізу автор дійшов до висновку, що проведена у Республіці Польщі кодифікація військового законодавства за кількістю включених до кодифікаційного акту правових норм (824 статей), змістовним наповненням, є більшою ніж кодифікація військового законодавства України. У статті звертається увага, що військове законодавство України, на відміну від військового законодавства Республіки Польщі, не містить унормування багатьох важливих правовідносин, у т.ч. з питань діяльності системи органів військової юстиції (військової поліції, військових судів, військових прокуратур) тощо.

З урахуванням викладених проблемних аспектів та переваг у статті наголошується, що військове законодавство України потребує систематизації у формі кодифікації з урахуванням досвіду провідних європейських країн. Одним із пріоритетних напрямків кодифікації військового законодавства є формування і побудова концептуальної нової системи військового законодавства в Україні, основу якого складатиме єдиний кодифікаційний акт – Військовий кодекс України. При цьому, важливою напрямком правового регулювання військового законодавства України залишатиметься посилення соціального захисту військовослужбовців і членів їх сімей.

Ключові слова: кодифікація, військове законодавство, кодифікація військового законодавства, військовий кодекс, компаративістсько-правовий аналіз, порівняльно-правовий аналіз.

Panko Volodymyr. Conceptual principles of codification of military legislation of Ukraine and the Republic of Poland: a comparative legal analysis

The article is devoted to the study of the conceptual foundations of codification of military legislation of Ukraine and the Republic of Poland, to the identification of the internal structure of codification acts of military legislation of the two countries, to the determination of the subject matter of their legal regulation, the scope and content of legal provisions, and to the identification of the advantages and disadvantages in the rule-making process. The article provides a comparative legal analysis of the main structural elements of codification acts of military legislation of Ukraine and the Republic of Poland. The article highlights a number of problematic aspects of legal regulation of military legal relations which require legal regulation in the course of codification of military legislation of Ukraine, and also identifies the key areas for its improvement, and also determines the genesis and general trends of its further development. The author emphasizes the need to take into account in the military legislation of Ukraine the modern, positive practical experience of rule-making work on codification of military legislation carried out in the Republic of Poland, which is a member of the North Atlantic Treaty.

The article pays special attention to the analysis of the essence and content of codification of military legislation at the level of regulatory and legal regulation and scientific and applied developments, and emphasizes the need to introduce the conceptual and categorical apparatus of military legislation and the normative definition of the concept of "codification of military legislation" as a way of systematizing military legislation. Given the above problematic aspects and progressive scientific ideas, the article also outlines the prospects for further development of codification of military legislation in Ukraine. The comparative legal analysis of the conceptual foundations of the structure and constituent elements of the codification acts of military legislation of Ukraine and the Republic of Poland made in the article will contribute to determining the theoretical and legal basis for further preparation of practical recommendations (proposals) on the codification of military legislation in Ukraine. The article draws attention to the need to continue scientific research and in-depth study of the leading foreign experience of the Republic of Poland on the codification of military legislation, and to formulate and implement in Ukraine the basic conceptual foundations for the construction of a codification act of military legislation, and to clearly define its subject matter of legal regulation, the scope of legal relations and content.

The article notes that the basis of military legislation of Ukraine at the legislative level is made up of 4 codification acts (the Statutes of the Armed Forces of Ukraine) which regulate only certain groups of military legal relations on the organization, performance of military service, and disciplinary liability of military personnel.

Based on the results of the comparative legal analysis, the author comes to the conclusion that the codification of military legislation carried out in the Republic of Poland is larger than the codification of military legislation of Ukraine in terms of the number of legal provisions included in the codification act (824 articles) and the content thereof. The article draws attention to the fact that military legislation of Ukraine, unlike the military legislation of the Republic of Poland, does not regulate many important legal relations, including those related to the operation of the system of military justice bodies (military police, military courts, military prosecutors), etc.

Given the above problematic aspects and advantages, the article emphasizes that military legislation of Ukraine needs to be systematized in the form of codification, taking into account the experience of leading European countries. One of the priority areas of codification of military legislation is the formation and construction of a conceptual new system of military legislation in Ukraine, which will be based on a single codification act – the Military Code of Ukraine. At

the same time, an important area of legal regulation of military legislation in Ukraine will remain the strengthening of social protection of servicemen and their families.

Key words: *codification, military legislation, codification of military legislation, military code, comparative legal analysis, comparative legal analysis.*

Виклад основного матеріалу. В Україні на законодавчому рівні система нормативно-правових актів складається із значних за обсягом та кількістю кодифікованих актів. Станом на 25.04.2025 в Україні діють 24 кодекси, які за сферою правового регулювання унормовують правовідносини різних галузей законодавства. Складовою частиною національного законодавства України є військове законодавство України, яке важливістю предмета регулювання займає провідне місце в системі законодавства України, взаємодіючи і доповнюючи норми інших галузей системи права. Разом з тим, військове законодавство України за основними правовими інститутами залишається не систематизованим.

Станом на 30.04.2025 військове законодавство України складається з більше 950 нормативно-правових актів (без урахування актів, які мають гриф обмеження доступу), до яких слід віднести: окремі нормативні приписи Конституції України; понад 40 законів України, більше 50 міжнародно-правових актів (договорів, угод, меморандумів), згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; більше 10 постанов Верховної Ради України; понад 60 указів Президента України; більше 360 постанов Кабінету Міністрів України та понад 40 розпоряджень Кабінету Міністрів України; більше 380 наказів Міністерства оборони України, які пройшли державну реєстрацію у Міністерстві юстиції України.

На цей час пріоритетним залишається завдання Глави держави, визначене в Указі Президента № 837/2019 «Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави» [1], щодо необхідності підготовки пропозицій з питань кодифікації законодавства у сфері оборони.

Основу військового законодавства України на законодавчому рівні складають 4 кодифікаційні акти, які регулюють лише окремі групи військових правовідносин з питань організації, несення військової служби, дисциплінарної відповідаль-

ності військовослужбовців. Так, законами України затверджені: Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України [2], Статут внутрішньої служби Збройних Сил України [3], Стройовий статут Збройних Сил України [4], Дисциплінарний статут Збройних Сил України [5]. Досвід правозастосування багатьох норм згаданих кодифікаційних актів в умовах збройної агресії засвідчив потребу у пошуку альтернативних сучасних шляхів удосконалення, кодифікації військового законодавства.

З огляду на викладене особливої актуальності набувають питання вивчення зарубіжного досвіду у визначенні концептуальних засад кодифікації військового законодавства. Проведення порівняльно-правового аналізу концептуальних засад кодифікації військового законодавства України та Республіки Польщі дозволить порівняти діючі нормативні приписи військового законодавства обох країн, визначити загальні тенденції розвитку, оцінити позитивні переваги та потенційні недоліки під час правового унормування питань, сформулювати остаточні висновки для формування концептуальних засад кодифікації військового законодавства, підготовки методологічних рекомендацій і практичних пропозицій з питань кодифікації військового законодавства в Україні.

Дослідженню актуальних питань розвитку військового законодавства, його кодифікації присвятили свої наукові праці П. Богущкий, М. Прохоренко, О. Кривенко, Р. Алієв, Ю. Руснак, О. Котляренко, В. Топольницький, І. Коропатнік, В. Шульгін, В. Коломійець, Д. Красіков, К. Ганкевич, В. Горковенко, М. Зайцев, В. Книш, Ф. Саганюк, інших науковці. Разом з тим, комплексний порівняльно-правовий аналіз концептуальних засад кодифікації військового законодавства України та Республіки Польщі не проводились.

Ціллю дослідження є вивчення концептуальних засад кодифікації військового законодавства України та Республіки Польщі, виявлення його позитивних переваг та потенційних недоліків, а також

визначення перспектив подальшого розвитку. Для досягнення поставленої цілі нами мають бути вирішені такі завдання: аналіз концептуальних засад кодифікації військового законодавства України; аналіз наукових публікацій та досліджень щодо військового законодавства Республіки Польща; вивчення практики формування концептуальних засад кодифікації військового законодавства України та Республіки Польща; виявлення основних проблем, що виникають у процесі кодифікації військового законодавства; формулювання рекомендацій і пропозицій щодо кодифікації військового законодавства України.

Метою статті є вивчення концептуальних засад кодифікації військового законодавства України та Республіки Польщі, проведення порівняльно-правового аналізу основних нормативних приписів військового законодавства обох країни, визначення загальних тенденцій розвитку, оцінка позитивних переваг та потенційних недоліків, підготовка рекомендацій, пропозицій з питань формування концептуальних засад кодифікації військового законодавства в Україні, дослідження шляхів подальшого розвитку законодавства.

Кодифікація є найдосконалішою формою систематизації законодавства. Варто відзначити на існуванні різних підходів науковців до визначення змісту поняття кодифікації як певного різновиду юридичної діяльності.

Пархоменко Н.М. слушно розглядає кодифікацію як наважливу передумову забезпечення якості, ефективності правового регулювання суспільних відносин, усунення прогалин і протиріч у праві, зміцнення законності, правопорядку в державі і суспільстві вілому, забезпеченні становлення і розвитку національної правової системи шляхом удосконалення законодавства, що потребує продовження теоретико-методологічної розробки і практичної реалізації [6, с. 11].

Слід погодитися з думкою Ющика О.І., що кодифікація передбачає впорядкування законодавчого матеріалу, спрямовану на його переробку шляхом виключення протиріч, повторів, усунення прогалин, перетворення характеру і спрямованості матеріалу. Кодифікація, на думку автора, на

відміну від поточної законотворчості, впорядковує значну частину вже існуючого (чинного) законодавства, як правило, його змінюючи, доповнюючи та перетворюючи [7, с. 90]. Бобровник С.В., Онищенко Н.М. під кодифікацією розуміють діяльність правотворчих органів держави з питань створення нового систематизованого нормативно-правового акта, яка здійснюється шляхом глибокої і всебічної переробки чинного законодавства і внесення до нього суттєвих змін. При цьому, на думку авторів, під час кодифікації до проекту новостворюваного акта запроваджуються чинні норми, що не втратили значення, а також нові норми, які вносять суттєві якісні зміни в правовому регулюванні окремої сфери суспільних відносин [8, с. 155].

Водночас, існування значної кількості законодавчих актів (понад 40 законів України), які складають основу військового законодавства України, не свідчить про рівень його досконалості та повноти правового врегулювання правовідносин. Натомість мають місце непоодинокі випадки неузгодження нормативних приписів, одночасного їх дублювання у декількох законодавчих актах, включення до законодавчих актів норм, які можуть бути врегульовані підзаконними актами. Поглиблення співпраці з країнами Європи потребує впровадження новітніх підходів до формування концептуальних засад кодифікації військового законодавства України, сумісного з військовим законодавством країн-членів НАТО.

Після вступу Республіки Польща 12.03.1999 р. до Північноатлантичного альянсу відбувся тривалий процес адаптації, внутрішньої трансформації, сумісності військового законодавства до законодавства країн-членів НАТО. Кодифікація військового законодавства Республіки Польщі тривала понад 20 років (з 1999 р. по 2022 р.) і завершилась прийняттям 11.03.2022 Сеймом Закону Польщі «Про захист Вітчизни» [9]. Хоча цей акт має назву закону, але аналіз його структурних елементів і змістовних складових свідчить про фактичне проведення кодифікації військового законодавства Польщі.

У зв'язку з прийняттям згаданого акту, який набрав чинності 23.04.2022:

I) визнано такими, що втратили чинність 14 законів Республіки Польща, який приймалися у період з 21.04.1966 по 09.10.2009. Серед найбільш важливих актів військового законодавства є закони: про загальний обов'язок захищати Республіку Польща від 21.11.1967; про військову присягу від 03.10.1992; про майнову відповідальність військовослужбовців від 25.05.2001; про військовослужбовців від 25.05.2001; про військову службу кадрових військовослужбовців від 11.09.2003; про альтернативну службу від 28.11.2003; про військову дисципліну від 09.10.2009 та інші акти;

II) внесено зміни до 79 законів, які були прийняті у період з 23.06.1973 по 02.12.2021. Серед найбільш важливих актів військового законодавства є закони: про воєнний стан і про компетенцію Верховного головнокомандувача Збройних Сил, принципи його підпорядкування конституційним органам Республіки Польща від 29.08.2002; про правила використання або перебування Збройних сил Республіки Польща за межами країни від 17.12.1998; про правила перебування іноземних військ на території Республіки Польща та правила їх пересування цією територією від 23.09.1999; про військову поліцію та військові правоохоронні органи від 24.08.2001; про систему військових судів від 21.08.1997; про систему загальних судів від 27.07.2001; про прокуратуру від 28.01.2016; про службу військової контррозвідки та службу військової розвідки від 09.06.2006; про національну систему кібербезпеки від 05.07.2018 року та інші акти законодавства.

Структурно Закон Республіки Польщі про захист Вітчизни від 11.03.2022 [9] складається з 26 розділів, до яких включено 824 статей. Зокрема, він унормовує такі концептуальні питання як: загальні засади організації захисту Вітчизни (розділ I); обов'язок громадян Польщі по захисту Вітчизни (розділ II); правові засади діяльності: Збройних Сил Польщі (розділ III); органів національної оборони (розділ IV); здійснення програмування, фінансування розвитку Збройних Сил (розділ V); організація військового обліку, військово-кваліфікаційного обліку (розділ VI); призову на військову службу, визначення придат-

ності до військової служби (розділ VII); виховання, навчання військовослужбовців (розділ VIII); присвоєння військових звань, проходження військової служби за видами: професійної, територіальної, обов'язкової (розділ IX); проходження служби у резерві (активному, пасивному) (розділ X); порядок використання у Збройних Силах службових собак і конів (розділ XI); повноваження, посадові обов'язки військовослужбовців, їх права та громадська діяльність (розділ XII); військова дисципліна, порядок проведення дисциплінарних проваджень (розділ XIII); виплата грошового забезпечення військовослужбовцям, грошова заборгованість (розділ XIV); майнова (матеріальна) відповідальність військовослужбовців, подання позовів (розділ XV); компенсаційні виплати, пов'язані з військовою службою (розділ XVI); проходження військової служби під час мобілізації та під час війни (розділ XVII); проходження військової служби професійних військовослужбовців у разі мобілізації або оголошення воєнного стану і під час війни (розділ XVIII); альтернативна невійськова служба (розділ XIX); організація захисту особливо важливих для безпеки і оборони держави об'єктів (розділ XX); внески на оборону, допомога в мирний час, у разі мобілізації або під час війни (розділ XXI); організаційні завдання, які виконуються підприємцями для Збройних Сил (розділ XXII); порядок надання згоди громадянам Польщі на службу в іноземній армії чи іноземній військовій організації (розділ XXIII); визначення правових засад для вручення медалей (розділ XXIV); регламентування порядку застосування штрафних і фінансових санкцій (розділ XXV); внесення змін до нормативно-правових актів, встановлення перехідних, адаптаційних і прикінцевих положень (розділ XXVI).

Проведенням порівняльно-правовим аналізом змісту нормативних приписів Закону Республіки Польщі про захист Вітчизни від 11.03.2022 із змістом нормативних приписів військового законодавства України встановлено, що аналогічні правові норми військового законодавства знайшли часткове закріплення в Україні на законодавчому рівні у таких основних актах, серед яких: Конституція України (ст. ст. 17, 65,

106) [10], закони України: «Про оборону України» [11], «Про Збройні Сили України» [12], «Про військовий обов'язок і військову службу» [13], «Про альтернативну (невійськову) службу» [14], «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» [3], «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України» [5], «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [15], «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі» [16], «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [17].

Разом з тим, військове законодавство України, на відміну від військового законодавства Республіки Польщі, не містить унормування багатьох важливих правовідносин, у т.ч. з питань діяльності системи органів військової юстиції (військової поліції, військових судів, військових прокуратур) тощо.

Водночас, проведена у Республіці Польщі кодифікація військового законодавства за кількістю включених правових норм (824 статей), змістовним наповненням, є більшою ніж кодифікація військового законодавства України.

Отже, за результатами проведеного компаративістсько-правового аналізу змісту нормативних приписів Закону Республіки Польщі про захист Вітчизни від 11.03.2022 необхідно зазначити на необхідності проведення систематизації законодавства військового законодавства України у формі кодифікації шляхом розробки проекту Військового кодексу України, який може об'єднати правові норми понад 20 законодавчих актів, які складають основу військового законодавства

України, посилити правове регулювання соціальний захист військовослужбовців і членів їх сімей, забезпечити відновлення їх прав і свобод, які були звужені (обмежені) під час внесення змін до законодавства. Отже, в Україні варто враховувати позитивний досвід провідних європейських країн (Республіки Польща), у яких успішно завершено нормотворчий процес кодифікації військового законодавства.

Вирішення цього питання дозволить виключити окремі нормативні приписи у складі нормативних актів та нормативно-правові акти, які втратили актуальність, приведення військового законодавства України у єдину, узгоджену систему, усунути наявні колізії, виключити деталізацію окремих норм. Ця позиція підсилена у думками провідних вчених, зокрема Павла Богуцького, який наголошує, що проблемним питанням, яке потребує вирішення, є систематизація військового законодавства (законодавства про оборону), розробка і прийняття єдиного кодифікованого акту з питань правового регулювання військових і цивільно-військових відносин [19, с. 116].

Висновки

1. Військове законодавство України потребує подальшого удосконалення шляхом проведення кодифікації. Оптимальним способом для подальшої кодифікації військового законодавства України є розробка проекту Військового кодексу України. 2. Під час кодифікації військового законодавства України необхідно: враховувати позитивний досвід Республіки Польща; посилити соціальний захист військовослужбовців і членів їх сімей, забезпечити відновлення їх прав і свобод.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави : Указ Президента України від 08 лист. 2019 р. № 837. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/837/2019> (дата звернення: 30.04.2025).
2. Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України : Закон України від 24 берез. 1999 р. № 550. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-14> (дата звернення: 30.04.2025).
3. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24 берез. 1999 р. № 548. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14> (дата звернення: 30.04.2025).
4. Про Стройовий статут Збройних Сил України : Закон України від 24 берез. 1999 р. № 549. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/549-14> (дата звернення: 30.04.2025).
5. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24 берез. 1999 р. № 551. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14> (дата звернення: 30.04.2025).

6. Пархоменко Н. М. Кодифікація законодавства: теоретико-історичні аспекти. *Часопис Київського університету права*. 2005. № 3. С. 11.
7. Ющик О. І. Правова реформа і систематизація законодавства України. Систематизація законодавства в Україні : проблеми теорії і практики. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. К., 1999. С. 90.
8. Бобровник С. В., Онищенко Н. М. Систематизація законодавства України : проблеми та перспективи вдосконалення. К., 2003.
9. Ustawa o obronie Ojczyzny : Закон Польщі від 11 берез. 2022 р. № 655 URL: <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20220000655/T/D20220655L.pdf> (дата звернення: 30.04.2025).
10. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 30.04.2025).
11. Про оборону України : Закон України від 06 груд. 1991 р. № 1932. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12> (дата звернення: 30.04.2025).
12. Про Збройні Сили України : Закон України від 06 груд. 1991 р. № 1934. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12> (дата звернення: 30.04.2025).
13. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 берез. 1992 р. № 2232. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12> (дата звернення: 30.04.2025).
14. Про альтернативну (невійськову) службу : Закон України від 12 груд. 1991 р. № 1975. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12> (дата звернення: 30.04.2025).
15. Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 груд. 1991 р. № 2011. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12> (дата звернення: 30.04.2025).
16. Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі : Закон України від 03 жовт. 2019 р. № 160. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-20> (дата звернення: 30.04.2025).
17. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовт. 1993 р. № 3543. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12> (дата звернення: 30.04.2025).
18. Богуцький П.П. Право національної безпеки та військове право : сучасні виклики : навчальний посібник / П.П. Богуцький ; Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права НАПрН України». Київ; Одеса : Фенікс, 2023. 252 с.